

A PROPAGANDA VILÁGNÉZETI JELENTŐSÉGE

ÍRTA:

Dr.URBÁN GUSZTÁV
EGRÉ-ÉRSEKI JOGAKADÉMIAI TANÁR.

KÜLÖNLNYOMAT

Degré Miklós hetvenedik életéve betöltésének megünneplése
alkalmából megjelent „JOGI ÉRTEKEZÉSEK“-ből

SZEGED, 1937.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1.

Annak ellenére, hogy a propaganda fogalma különösen a világháború „háborús propagandája” s a legutóbbi évtizedek politikai eseményei (a német nemzeti szocializmus győzelmes előretörése, az orosz szovjet Isten-ellenes propagandája, stb.) következtében közkeletű fogalommá lett, e fogalom határainak Iarögzítésévei, lényegének, hatóerejének, célkitűzéseinek pontos vizsgálataival mindezideig még nem foglalkozott a tudományos irodalom. E hiány okát két jelenségben véljük felfedezni. Az egyik jelenség az a tény, hogy a propaganda szó, mint életfogalom a társadalmi élet kereteiben túlságosan gyakorlati ízt kapott (üzleti propaganda, háborús propaganda, alkoholelles propaganda) s innen érthető a tudomány húzódozása a propagandának, mint elsősorban gyakorlati jelleggel bíró fogalomnak a vizsgálatától. A másik jelenség pedig az a tény, hogy mai napig sincs eldöntve, hogy tulajdonképpen melyik tudományág foglalkozzék ezzel a hatékonyabb gondolat-terjesztési módot takaró fogalommal. A propagandát, mint tömegpszichológiai tüneményt vizsgálódásai körébe vonhatja a pszichológiának a tömegek pszichológiájával foglalkozó irésze azon a címen, hogy bizonyos akaratoknak a tömegekre gyakorolt befolyásáról van szó. Foglalkozhatnak a kérdéssel, mint szociológiai tüneménnyel a szociológus azon a címen, hogy a gondolatterjesztés célja bizonyos változások elérése a társadalmi struktúrában. A politikai író azért, mert a propagandával elérni szándékolt társadalmi és hatalmi változás elsősorban politikai úton (alkotmányos, forradalmi út) érhető el. Végül azok is foglalkozhatnak

propagandával, akik a technikai úton eszközölt gondolat-terjesztési módok (sajtó, radio, film, stb.) lényegével s hatásul-elméleti alapjai kutatásával amúgy is foglalkoznak s e kutatá-saközben figyelmüket az összefoglaló fogalomra: a propa-gandára is kiterjeszthetik.

Hozzájárul ehhez a szétforgácsoódáshoz az a tény is, hogy mind a pszichológiának, mind a szociológiának hiányza-tai még a pontosan körülírt határai. A pszichológiára vonat-kozólag Nagy József figyelmeztet bennünket,¹ hogy „még ma sincsen pszichológia, csak pszichológiák vannak“ s hogy „a pszichologia az a tudomány, mely a legrégebb idők óta ott volt mindenütt, de sehol sem önállóan, hanem mindig más célok szolgálatában“. Hozzátehetjük ehhez a megállapításhoz, hogy a pszichológia tudományának a tömegpszichológiával foglal-kozó része mindezideig nem állította be erőit sem a propagan-dának mint összefoglaló fogalomnak, sem résztényezőinek (sajtó, rádió, film, stb.) különleges pszichológiai vizsgálatára, legfeljebb a Le Bon, Sighele, Tönnies által végzett, azonban a tudományos kritika előtt már meg nem álló, naiv tömeglélek-tani vizsgálódások utalnak nagy vonatkozásokban ezekre a tényezőire is. A tömegre, mint társadalmi jelenségre vonatkozó aztán szociológiai vizsgálódások egészen új keletűek, úgy-hogy itt sem tudott még utat törni a tömegekre egész modern eszközökkel, a technikával felfokozott gondolat-terjesztési té-nyezővel: a propagandával történő szellemi ráhatásoknak s az ezek következtében beálló társadalmi (hatalmi egyensúlyi, világnézeti eltolódások, stb.) változásoknak a vizsgálata.

Még a legrészletesebben foglalkoznak a propaganda hatá-sának vizsgálatával a sajtótudomány képviselői. Ez érthető jelenség annál az oknál fogva, hogy a legújabb időkig a sajtót tekintik a leghatékonyabb és a legáltalánosabb propaganda esz-köznek s így a sajtónak mint gondolat-közvetítő tényezőnek a hatásvizsgálata közben a propaganda általános fogalmára is fényt derítenek.

Végeredményben azonban előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik a propaganda komplexumának szintetikus vizsgálata. Mint-hogy a propaganda a jelenlegi politikai és világnézeti kérdé-

¹ Nagy József, A pszichológia főkérdései, 3. old.

sekben elsőrendű jelentőséghez jutott, sőt a német nemzeti szocialista mozgalom harcos egyéniségei a vonatkozó politikai irodalom megállapításai szerint a propagandatevékenységet egészen művészi, mesteri magaslatokra emelték, minthogy továbbá az eszmék vajúdásában, a létért való harcukban a jelek szerint ma tényleg csak az az eszme tud érvényesülni, diadalmaskodni a másik felett, amelyiket minden módon, a {rendelkezésre álló összes eszközökkel, a legkoncentráltabb energiával tudnak az emberek minél nagyobb körébe (a tömegekbe) eljuttatni s lelkükben meggyökereztetni, a propagandával, mint új társadalmi fogalommal nemcsak a propagandát folytató gyakorlati embereknek, politikusoknak, a társadalmi és világnézeti küzdelmeket irányító szellemeknek kell tisztán gyakorlati alapon foglalkozniuk, hanem elméletileg is kell lényegét, hatásának igazi titkát s jelentőségét kutatniok.

A következőkben azzal a kérdéssel kívánunk foglalkozni, hogy milyen szerepet játszik a világnézet az eszmék mai, szemünk előtt lefolyó küzdelmeiben? Erre a kérdésre adott felelet szemszögéből kívánjuk azután a propaganda fogalommeghatározását, eszközeit, módszereit s hatásainak határait megadni s így egy lépéssel közelebb jutni a propaganda mai világnézeti jelentőségének megismeréséhez.

2.

A világot teremtő Isten legnagyobb szerű adománya a teremtett ember számára: az értelem. Az értelem képesíti az embert arra, hogy a világ jelenségeit, a tapasztalati adottságokat éppúgy, mint a megsejthető titkokat önmagával kapcsolatba hozza, teremtőjének elgondolása értelmében a teremtett világot fokozatosan meghódítsa. Az emberi értelem energiáinak a külvilág felé sugárzása az emberi gondolat. Ezeknek az energiáknak az objektivációja: az emberi szó, a beszéd. A szó az emberi géniusz egyik leghatalmasabb megnyilvánulása, a történelemelőtti s a történelem által felkutatható idők emberi kultúrájának őseleme. Az embernek ez az értékes szellemi képessége, hogy gondolatait, érzéseit, vágyait, tapasztalatait meghatározott fogalmakat fedő szavakban tudja kifejezni s fogalomsorozatban: a szavak logikus egymásutánjában kialakult beszéd segítségével tudja magát embertársaival megértetni, emeli őt az állatvilág

föle A beszéd, a tapasztalat útján szerzett ismeretekre vonatkozó gondolatok kicserélése az emberi társulásnak, a primitív fokon álló társadalomnak éppúgy, mint a mai differenciálódott társadalomnak egyik leglényegesebb előrelendítő tényezője. Az emberi beszédben testetöltött magasabbrendű szellemi képesség egyik lépcsőfoka, hogy az ember nemcsak az alanyi sorban elhelyezkedett ismeretanyagot képes embertársaival közölni, hanem képes ismereteket a létezésnek és történéseknek egymásmellettiségében és egymásutániségében, továbbá az ok és okozat rendjében megállapítani, tehát közvetlenül, tapasztalati ismeret nélkül is tudásanyagot gyűjteni s ezt a tudásanyagot ugyancsak embertársaival közölni. Még további lépcsőfoka ennek a képességnek, mikor nemcsak az anyagvilág látható jelenségeit foglalja rendszerbe, azaz a tudományos ismeretek *tárgyi* sorába, hanem az anyaggal átlós ellentétben álló szellemi tevékenységeket fejt ki, aminők pl. igazságmegismerő képessége, erkölcsi értékelő képessége, művészi alkotó ereje, végül amikor egy érzékfölötti világ fogalmait alkotja meg és építi be szellemi kultúrájának épületébe (Isten, szellem, *[gúzség]*, eszmény, vonatkozás, okság, stb.).

Az ember] értelemnek azonban nemcsak ily büszkeségre jogot adó fényoldalai vannak, hanem vannak árnyoldalai is. Az isteni értelem végtelenségével és világosságával szemben az emberi értelem véges és homályos. Az Isten akarata homályban hagyta (a katolikus hitnek a bűnbeesés következményeiről szóló tanítása szerint homályba borította) az ember szeme előtt a Teremtő személyét, a világ s az élet célját, a honnan, hová, merre? kérdéseket, az evilág s a túlvilág problémáit. Az emberi értelem gyengén pislákoló mécses, amelynek fényénél jólrosszul elbotorkálunk a körülöttünk lévő anyagvilág problémái, földi életünknek napról-napra felbukkanó kérdései mellett, urává válunk ezredévek lassú fejlődése után a földnek, társadalmakat, jogi és gazdasági intézményeket, állami berendezéseket alkotunk, de amely mécses gyöngye fénye hiába akarja áttörni a földi létén túl lévő titkok és homályok szövedékét! Ez magában: véve még nem volna baj, ha az emberi szellem belátná a maga végességét és gyengeségét és nem törekedne olyan problémák megoldására, melyek előbbi tulajdonságai következtében erejét meghaladják.. De az emberi lélek szinte öntudatlanul is vágó-

dík a nagyratörő emberi szellem gőgje („olyan akarok lenni, mint Isten“) miatt elvesztett Isten szeretete, az „elveszett paradicsom“ után: az emberiség legnagyobb szellemei feszegetik a titkok hétpecsés zárját, szomjúságukat csak fokozzák a Szentírásban és a hagyományokban kinyilatkoztatott vallási igazságoknak az emberi értelem végességével fel nem fogható végtelen távlatai. És mivel az emberi ész segítségével egy jöttányival sem tudtak közelebb jutni az Igazsághoz, az emberi dac és kétségbeesés az ellenkező végletbe sodorta a titok-kutatók táborának nagy részét: az Isten-keresést az Isten-tagadás, a transcendentális kérdések helyét a materiális világ jelenségeinek vizsgálata foglalta el. Az emberi szellem birodalmát rettenetes szakadék választja ketté: a szakadék egyik oldalán az Isten-keresők tábora, a titkok előtt meghajló alázattal a lelkükben, a másik oldalon az Isten-tagadók, vagy földi isteneket keresők tábora, a tagadás, kétkedés szellemével szívükben. Çhhez a nagy világnézeti szakadáshoz járult aztán szinte magától értetődő természetszerűséggel az a nagy erkölcsi szakadás is, mely a megtagadott s eltaszított Isten erkölcsi parancsát sem akarta elfogadni s úrrá engedte az emberi test ösztöneinek érvényesülését a magasabbrendű, fékező szellemi erők ellenében. „Video meliora proboque, détériora sequor.“ Ez a kettősség az emberiség évezredek történetének legszomorúbb s legjellegzetesebb vonása, annyi bajnak, szenvedésnek, testi és lelki nyomornak forrása. Ma az emberi nem legnagyobb gondolkodói megegyeznek abban hogy a történelem tulajdonképpen nem a primitív történetírás által leírt királyok és népek harca királyok és népek ellen országok meghódításáért, nem a történelmi materialista tudósok által annyira hangsúlyozóit gazdasági küzdelmek leírása, hanem a világról vallott felfogások évezredek homályába visszanyúló küzdelme, mely csak azért testestilt meg királyok és népek harcában, kizsákmányolók és kizsákmányoltak gazdasági háborújában, mert meglazultak azok a szellemi és erkölcsi kötelek, amelyekkel az emberi természetbe írt parancsokkal az embert Isten akarata megkötötte. Az erkölcsi törvények alól önmagát feshabadított ember a szét-húzás, az örökös harcok, a rontás és pusztulás erőit szabadította önmagára. Goethe mondja, hogy a világtörténelemnek leg-

nagyobb, szinte egyetlen mozgató ereje: az istenhit és istentagadás küzdelme.²

Ha napjaink eseményeit, a holnap történelemmé váló korunk megnyilvánulásait vizsgálat tárgyává tesszük, lehetetlen észre nem vennünk ennek a vázolt évezredes világnézeti küzdelemnek napjainkban is teljes erővel folyó harci mozzanatait. Alkotmányos kormányzási elv és totalitásra törekvő állami berendezkedés, jogrend és anarchia, szabad és kötött gazdasági rend, magántulajdon és kommunizmus, liberalizmus és abszolutizmus, spiritualizmus és materializmus, individualizmus és kollektivizmus, stb. mind csak megjelölései, zászlódíszei a különböző táboroknak, melyek az állami, gazdasági, politikai, társadalmi, szellemi, művészeti, irodalmi élet legváltozatosabb területein véres háborúig -menő nyíltsággal, vagy titokzatos gazdasági, de annál erőteljesebb eszközökkel, vagy szellemi fegyverekkel vívják meg harcukat a létüket jelentő világnézet mielőbbi, kívánságuk szerint végleges és döntő győzelméért.

A Krisztusban újjászületett és megvilágosult emberi értelem vívja tehát az emberi s társadalmi élet számtalan csata-terén a keresztény világnézet oldalán a harcot az isteni világrend érvényesüléséért a bűn rabságában rekedt, az anyagiasság szolgálatába szegődött emberi értelemmel, amely a materialista világnézet oldalán egy maga alkotta, Isten létét tagadó világrend érvényesülését kívánja. A harc célja mindkét oldalon az emberi lélek. A isteni világrend azt akarja, hogy a halhatatlan s örök boldogságra teremtett lélek rövid földi élet után istenhez visszatérjen; az istentagadás szelleme az emberi lelket Istentől elszakítani igyekszik. A harcnak ezt a célját az emberi értelemnek, minden egyes emberben külön-külön dolgozva, fel kell ismernie s minden egyes ember akaratát emellé, vagy amellé a világrend mellé kell állítania. Nem kollektív ember-tömeg-sorozásokról van itt szó az egyes táborok számára, hanem mindig teljesen egyéni odaállásról az Isten-hívő világnézet vagy az Isten-nélküli világnézet valamelyikéhez. Éppen azért itt a legteljesebb egyéni felelősség elve uralkodik az emberi akarat szabadsága alapján. Minden egyes embernek kötelessége viszont valahová, vagy jobbra, vagy balra odaállani s nem jelent-

² Id.: P. Bangha Béla: Istenhit és istentagadás, 1923. 11. old.

hétbe érdektelenséget valamelyik világrénddel szemben. Ezért nincs közömbös világnézet, nincs harmadik út, harmadik világ, valami ködös Nirvána, mint ahogy sokan magukkal s a világgal is elhitetni szeretnék.

Az emberi társadalom mai sűrű szövedékében azonban *nem* mindig látszódnak meg az emberi odaállásnak e kötelezettségei. Vannak még irtatlan nagy földterületek és rajta embermilliók, ahová még nem ért el a világnézeteki küzdelmek hívó szava, ahol még szellemi s erkölcsi önrudatlanságban élnek az emberi lelkek. Vannak óriási területek, ugyancsak embermilliókkal, ahol az Isteni világrénd ismertetése megtörtént s a legutóbbi kétezer év alatt az egyéni, családi, társadalmi s állami életben ennek a világréndnek elvei érvényesültek a keresztény házasság, a he-lyesen értelmezett magántulajdon, a társadalom nyugodt életét biztosító állami berendezés s a lelkek üdvét szolgáló vallás intézményein keresztül. Ezek az európai keresztény kultúra által meghódított területek. Vannak viszont területek, ahol az Isten-tagadás szellemié lett az úr, amelyek leszakadtak, vagy leszakadóban vannak az európai keresztény kultúra emlőjéről, mert gyengéknek és sokban hamisaknak bizonyultak azok az emberi intézmények, amelyeknek hivatásuk lett volna az isteni •világrénd gondolatait megvalósítani (a magántulajdon visszaélései, az állam öncélúsága, a gazdasági írend istentelensége, stb.).

Gigászi erőfeszítés vár tehát az isteni világrénd elkötelezettjeire, az isteni kegyelemtől megvilágosult értelmitekre, a keresztény filozófusokra, a keresztény egyházak papjaira és híveire, mindazokra az államférfiakra és társadalmi vezetőkre, akiknek meggyőződésük, hogy békés, fejlődőképes társadalmi életet el sem lehet képzelni a keresztény erkölcsi elvek érvényesülése nélkül. Három irányú roppant feladat áll előttük: meghódítani a keresztény kultúrától még távolálló pogány népeket az isteni világrénd számára (keresztény civilizáció és missió); megtartani és alapjaiban megerősíteni az évszázadok folyamán kialakult keresztény kultúra hatóterületeit, őszintébbé tenni az élet minden területén a keresztény gondolkozást, a keresztény külszín s a még annyira pogány belsőség közti ellenmondásokat megszüntetni (rekrisztianizálódás); végül visszahódítani az isteni világrénd testéről leszakadt területeket (teljes gazdasági

s szellemi izolálás után a keresztény lelkiismeret felébresztése és a nemzetek összefogása). A küzdelmes munkafeladatok elvégzését megnehezíti az a tény, hogy az Istentagadók tábora állandóan rohamozza az isteni világrend állásait, a gazdaságilag kihasználta nyomorán és kétségbeesésén keresztül a fennálló állami és társadalmi rendet, az erkölcstelen irodalmon és művészetén keresztül az isteni világrend legmagasztosabb vívmányát: az erkölcsi érzületet, a materialista filozófiákon keresztül a nagyobbra teremt emberi értelmet. Szünet nélkül folyik a harc. Eszközei: a szó, a beszéd, az írás, a könyv, az újság, a színház, a film, a plakát, a irádió, az erőt és nyomatékot reprezentáló tömegelvonulások. Alanyai mindazok, akik ezeket a' harci eszközöket forgatni képesek s akik a harcosokat irányítják. Tárgya: az embertömegek akarata. Célja: az embertömegek akaratának cselekvéssé, állásfoglalássá való átválttatása. Megnyilvánulási módja: az állandósult szellemi ráhatás, a ma annyira divatos szóval: a *propaganda*.

3.

A propaganda szó eszmetérjesztést jelent. Propagare = kinyújtani, kiterjeszteni; az emberi gondolattal kapcsolatban a propaganda szó etimológiai értelemben úgy fogható fel, hogy e fogalmat fedő tevékenység az emberi gondolat ható energiáit a kivetítőn kívül, álló emberekre terjeszti ki.

Az emberi gondola ínak két természetes törekvése van; az egyik: a más emberrel való közlés kívánsága, a másik: a más emberi gondolon való uralkodás törekvése a meggyőzés segítségével. Az első törekvés az ember társas természetéből folyik, a másik az ember uralmi természetének a következménye. Az első a primer jelenség, mert az objektívált gondolat: a szó, a beszéd nélkül nincs emberi társas élet, az ember nem emelkedhetett volna ki az állatvilág köréből s nem építhette volna fel az emberi társadalom egyre magasabbrendű épületét. Az uralmi törekvés a secundér jelenség, de a gondolat világtörténelmi pályafutásának leghatalmasabb megnyilvánulása, mert legerősebb segítőtársa az embernek abban a rendeltetés-szerű feladatában, hogy ne csak testi képességeivel, de szellemi erőivel is hódítsa meg a látható világot s tartós uralmat gyakoroljon felette. („Töltsétek be a földet és hajtjátok azt birodal-

mátok alá...“) Ebben az uralmi törekvésében, melynek magva mindig valamely gondolat, összeütközésbe kerülhet más embőr uralmi törekvésével, más irányú gondolatával. A két gondolat közül az egyiknek győznie kell. A munkamegosztás elve alapján később differenciálódott emberi társadalomban egyes csoportok (osztály) vagy kimagasló egyéniség (vezér, bölcsek) gondolatai kívántak uralomra jutni s találtak erős szövetségre a társadalomban elfoglalt hatalmi helyzetükben (tekintély), gazdasági erejükben (vagyon) vagy a gondolat régiségében (hagyomány).

Valamely gondolatnak kivívott uralmi helyzete egy adott társadalomban nem végleges. A legnépszerűbb irányító gondolatnak is állandóan irésen kell lenni, harcállást kell elfoglalnia, ha uralmát meg akarja tartani. Hiába bátyázza magát körül a legszigorúbb jogszabályokkal, hiába akarja megkövesíteni az alapját képező hatalmi rendet, felhalmozhatja maga mellett a legnagyobb vagyonokat, hiába hivatkozik évszázados hagyományokra, a pillanatnyilag legnépszerűbb, de tétlen, elkényelmesedett gondolat uralmi helyzetét sikerrel kezdi ki a csupán belső igazában hívó, vagy az elnyomatás béklyóiban a gyűlölet energiáit összegyűjtő hatalom, pénz és hagyomány nélkül a porondra lépő új gondolat. Hatalmas, de soha kellően figyelemre nem méltatott mementó ez a történeti tapasztalatokból leszűrt tény azok számára, akik örök igazságok letéteményeseinek tekintik magukat, de ezeknek az igazságoknak a földi érvényesüléséért vívandó harcot ezek belső erejére bízzák és elhanyagolják a harc külső eszközeinek megszervezését.

Ebből az állandósult gondolat-küzdelemből, az örökös en garde-állásból folyik, hogy minden, a társadalmi életben komolyan érvényesülésre törő gondolatnak minél több embert kell a maga tábora számára meghódítani. A tömegezőnek igen nagy jelentősége van a társadalmi életben, az emberi lélek nem tudja magát kivonni a nagy számok hatása alól. Az a gondolat, amelyet Hitler úgy fejezett ki, hogy egy politikus sem képviselhet többet, mint amennyi mögötte van, az emberi eszmék harcaira is vonatkoztatható. Igen sok emberi eszme csak akkor kezd imponálni az emberek szélesebb köreinek, amikor már tömegek állnak mögötte. Ebben a jelenségben nem kell föltétlenül a többségi elvnek érvényesülni, hiszen ez objektíve alig

állapítható meg (az alkotmányszerű parlamenti életben is fikció a többség elve, mely jelenthet többséget a jogszabályok előírásai alapján összeállított testület csoportjainak számarányát illetően, de nem mindig jelenti egyúttal a népesség közhangulatának a többségi párt véleményével való egyezőségét), inkább az a fontos, hogy a mozgalommá sűrűsödött gondolat mögött észrevehetően nagyszámú, a belső meggyőződéstől átfűtött lelkületű, anyagi és véráldozatokat is meghozni hajlandó, a gondolat kivetítőivel állandó szellemi kapcsolatot fenntartó embertömegek álljanak.

A propaganda-tevékenységnek legfontosabb feladata lesz tehát, hogy embertömegekhez férkőzzék hozzá, a tömeget képező egyedek eddigi gondolkodását szellemi ráhatások segítségével megváltoztassa, érzületét régibb eszményei iránt ellenséges, de legalább is közömbös indulatúvá tegye, végül akaratát oly irányba befolyásolja, hogy az új gondolat érdekében, ha kell, cselekvőleg lépjen fel. Amikor ilyen értelemben beszélünk embertömegekről, nem kell feltétlenül a *Le Bon* értelmében együttlevő, érzületében és pszichológiai változásában megfigyelt tömegekre gondolnunk. Ily együttlevő embersokaságra, mint fogalmi előfeltételre valamely gondolat kivetítésénél csak addig van szükség, míg a tömeg meghódítására irányuló intenzív szellemi ráhatásoknak szinte egyedüli módja a szónoki beszéd. Bár tagadhatatlan, hogy a meggyőzésnek, az ellentétes gondolkodás meghódításának legsikeresebb, legkedveltebb módja ma is a szónoki beszéd, mely mindennél ősbib gondolatközvetítő eszközzel a szónok a legközvetlenebb személyes kapcsolatba kerülhet hallgatóságával, szavának hatását ellenőrizheti, ellenmondásokira megfelelhet (államférfiak, pártvezérek politikai megnyilatkozásai, képviselői programbeszédék, stb.), manapság mégis, a technika századában már igen sok olyan eszköz áll a propaganda szolgálatára, melyekkel a propaganda ntézője az együttes jelenlét szüksége nélkül a régibb időkben smeretlen nagyságú tömegekkel léphet összeköttetésbe és gyakorolhat rájuk befolyást.

Valójában a modern értelemben vett s napjainkban oly agy jelentőséghez jutott propaganda éppen e két elemnek (tömegj technika) köszönheti páratlan eszmei és gyakorlati fejlődését. A 19. században uralomra jutó demokratikus gondolat

a rendi társadalom zárt köreivel szemben politikai hatalomhoz juttatja a nagy tömegeket és még nagyobb tömegek éhségét ébreszti fel a politikai hatalom élvezete iránt (általános választójog!). De ugyancsak a 19. század szédületes technikai fejlődése adja meg a módot arra, hogy a politikai és világnézeti gondolatok minden eddigi mértéknél hatalmasabban jussanak el az emberi társadalom eleddig elhanyagolt területeire, új társadalmi rétegeket kapcsolva be a műveltség elemeibe, képessé tegye őket magasabb politikai gondolatok befogadásaira is. A modern újság a maga szedő és rotációs gépeivel, a modern hírszolgálat telefon, távíró, rádió, «rövidhullámú rádió, fénykép-távíró készülékeivel, a repülőgép-szolgálat világrészek között mind versenyezni akar a tömegekért és szinte automatikusan áll be a propaganda szolgálatába. Demokrácia s technokrácia ez a két új társadalmi életfogalom, mely naggyá fejleszti a propagandát, hogy legélesebb fegyverévé legyen a 20. században a demokrácia ellen fellépő diktatórikus törekvéseknek.

Ha a propagandának a fentiekben kifejtett tartalmi elemeit összefoglaljuk s ezeket egységes meghatározásba sűríteni megkíséreljük, a következő megoldáshoz jutunk:

A propaganda valamely uralomra törő emberi gondolatnak a gondolatközlés természetes eszközével, az emberi szóval, vagy a szó hatóerejének felfokozása végett a gondolatközlésre alkalmas technikai eszközök tudatos felhasználásával minél nagyobb számú embertömegek körében való terjesztése azzal a cézzal, hogy a terjesztés tárgyát képező gondolat a tömegeket alkotó egyedek akaratelhatározását döntő módon a maga javára befolyásolja.

Ez a meghatározás a gyakorlatban ismeretes mindenfajta propagandatevékenységre ráillik. így tehát fedi a politikai, világnézeti, háborús, gazdasági, egészségügyi, irodalmi, művészeti, üzleti, stb. propaganda fogalmát. Nincs semmi okunk kivenni az üzleti propagandát sem, habár az első pillanatban úgy látszik, hogy a propaganda szóhoz, illetve sokkal inkább a célzathoz tapadó politikai vagy világnézeti színezet a propaganda fogalmát egészen a világnézeti küzdelmek színpad-vizsgálatának középpontjába helyezte volna, s így az üzleti propagandának a kereskedelmi érdekek hódítását kívánó célzata ezen a körön kívül esne. Bár a most említett látszat fennállását semmi-

képpen sem tagadhatjuk le, mégis az üzleti propaganda fogalmában megtaláljuk azt, hogy tárgya valamely uralomra törő emberi gondolat (a kereskedelmi érdek, az áru eladása is egy emberi gondolatot testesít meg, mint ahogy a háborús propagandánál is igen sokszor a hadiszerek eladása a háttérben meghúzódó uralomratörő gondolat), eszköze az emberi szó, vagy az ennek hatóerejét felfokozó technikai eszköz (újsághirdetés, fényreklám), célja, hogy a tömeget az áru javára befolyásolja. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy -jelen tanulmányunkban elsősorban és kiváltképpen a propagandának világnézeti szempontból történő vizsgálatára kívánjuk a fősúlyt helyezni, az üzleti propagandát kikapcsoljuk vizsgálódásainkból, annál is inkább, mert a legtöbb állam sajtótörvénye kiveszi a sajtótermék (tehát alkalmas gondolatközvetítési eszköz) fogalmából az üzleti *élet* céljait szolgáló nyomtatványokat, továbbá, mert az áru propagálásán túlmenő kereskedelmi propaganda már nem üzleti, hanem politikai és világnézeti érdekeket súroló propaganda, tehát ennek méltatása a világnézeti és politikai propaganda tárgyalásánál szóhoz jut.

4.

A propaganda-tevékenység legfontosabb külső megnyilvánulása: a gondolatközlésre alkalmas eszközök tényleges használata. Ezáltal szabadul fel az emberi gondolatban benne rejlő virtuális energia a maga megkötöttségéből s változik át a társadalmi életben ható, változásokat előidéző dinamikus energiává.

A szónak, az emberi beszédnek, mint a gondolatközvetítés legősibb, az emberi értelem folyamányaként legtermészetesebb eszközének jelentőségét már fentebb méltattuk. Ehhez társul már aránylag elég korán, az emberi műveltség kezdő korszakaiban a hamar eköppenő, a feledés enyészetének túlgyorsan átadott szó mellé annak {©rögzítése: az írás. Az elődök gondolatai továbbélnek, a kortársak gondolatai szélesebb körben hatnak az írás segítségével. Királyok, hadvezérek hőstetteit, költők eposzainak tárgyát az írás őrzi meg az utókor számára: megteremtődik a hősi érzület propagandája. Sőt amikor a római műveltség fénykorában megjelennek a gúnyverseket tartalmazó röpiratok lehetetlen ezekben fel nem fedoznünk az ellenfelet

nevetségessé, tehát közéleti hatását lerontani kívánó politikai propaganda-tevékenység első nyomát. Az írás azonban igen okos módon nem tudott versenyezni a szó propagátori hatalmával, írni csak kevés kiválasztott tudott, a másolás nehézkes, költséges volt.

Az emberiség történetének eddigelé legnagyobbszereplője szellemi és erkölcsi mozgalma: a keresztény vallás is az emberi beszéd és írás segítségével terjedt el az egész világon. Az Egyház parancsa: menjetek és hirdessétek az evangéliumot a föld minden népének, parancs volt a legnagyobbszabású, az egész világot *behálózó propaganda*, folytatására a kereszténységben lefektetett hitigazságok és erkölcsi elvek terjesztése érdekében. A hitterjesztés tényében és módszerében feltalálhatók a propaganda fogalmának összes alkatelemei: az erkölcsi tökéletesség és az örök üdvösség gondolatát akarja minden alkalmas eszközzel (szószék, könyv, újság, rádió, stb.) terjeszteni azzal a céllal, hogy a földön élő minden ember (ez universalizmusnak következménye) akarathatározását döntő módon maga javára befolyásolja (egy akol legyen és egy pásztor). A hitterjesztés és a propaganda eszmei rokonságát jelzi az a tény is, hogy a hitterjesztés ügyeinek főirányítását az egyházi központi igazgatás eurialis szervei, a kongregációk között a Propaganda Fidei congregatio intézi.

Valóságos forradalmat jelentett a gondolatközvetítő eszközök szaporítása terén a könyvnyomtatás feltalálása, melynek legnagyobb jelentőségét abban kell látnunk, hogy a diadalmas emberi gondolatnak az eddiginél sokkal szélesebb körökbe való bevitelét tette lehetővé. Olcsóbbá tette a könyvet, az eddig kézzel írott hírközlő újság helyébe csakhamar a nyomtatott újság lépett s ha az új találmányok erejétől retteggő hatalom cenzúrája ideig-óráig fel is tudta tartóztatni a nyomtatott betű roppant feszítő erejét, a repülésre hivatott gondolat szárnyalását legfeljebb fékezni tudta, de megakadályozni nem. A 16. század nagy vallási küzdelmei, — a későbbi, intenzitásában s elkeseredettségében roppant méretűekké vált világnézeti harcok előfutárai — a reformáció és ellenreformáció már beiktatják fegyvertárukba a könyvet, a röplapot és ezzel egyre jobban közelednek a mai értelemben vett *propaganda fogalmához*. A következő lépés a hírközlő újságoknak egyre gyorsabb ütemben véleményközlő

újsággá való átalakulása volt, amikor az újság állásfoglalása igen sok politikai és társadalmi kérdésben a nyomtatott betű mágikus erejénél s az újság mögött *álló tényleges* vagy hitt tekintélynél fogva döntő jelentőségű lett s ezzel a tekintéllyel a politikai és világnézeti küzdelmek harcosai ügyük győzelmében élni is kívántak, tehát már tudatos újságpropaganda-tevékenységet folytattak.

A 19. század közepétől kezdve az újság lett a gondolatok küzdelmének főhadszíntere. A könyv s a folyóirat aránylagos drágasága folytán a magasabb szellemi értékeket inkább megbecsülő intelligenciának is csak aránytalanul szűkebb köréhez jutott el s habár a szellemi, politikai vagy világnézeti küzdelmek sorsa még ebben az időben a szellem kiváltságosainak állásfoglalásán dőlt el, ezeket a küzdelmeket egyre jobban befolyásolta a cenzúra nyomasztó hatása alól felszabadult, a gondolat szabadságát a nagy tömegek előtt megtestesítő, emiatt egyre nagyobb népszerűségnek örvendő s olcsósága folytán a társadalomnak eddigelé hallatlanul szélesebb köreihez eljutó újság, a sajtó. Mondhatjuk, hogy széles néprétegek érdeklődését a politikai, gazdasági, szellempoitikai, műveltségi áramlatok sodrába az újság kapcsolta bele, az ország, majd az egész világ minden részéből összefutó, híreket közlő ölbetűcsatornáival. Egy-egy újság vezércikke igen sokszor nagyobb politikai esemény volt, mint sok más hatalmi megnyilatkozás, és kormányok bukása, politikai rendszerek váltakozása nagymértékben függött az újság állásfoglalásától.

A szedőgépek, rotációs gépek feltalálása, a papírgyártási technika fejlődése lehetővé tette a százezres, sőt milliós példányszámú újságok megjelenését, ezzel a sajtó hatóerejének megnövekedését. A telefon, táviró, rádió és drótnélküli rádió felfedezése pedig világrészeket hozott közelebb egymáshoz, használójuk politikai vagy világnézeti állásfoglalásától függően világrészeket kapcsolva be a gondolatok egyre nagyobb méretű küzdelmébe. Mindinkább érvényesül a technikai eszközökkel operáló, ezek hatóerejével felfokozott intenzitású propaganda.

A sajtón, mint modern gondolatközvetítő eszközön kívül új ötleteket és eszközöket hozott a propaganda élettörténetébe a 19. század második felében fellépő anarchizmus és a szociáldemokrácia. Az anarchizmus eltörölné az állami kényszer-
szer-

vezetet és a jogot, mivel embernek ember felett gyakorolt mindenféle uralmát helytelennek tartja. Minthogy mindenféle erőszakot és kényszert kárhoztat, a társadalomra pusztán tanítással és meggyőzéssel szeretne hatni. Ezzel az ideális anarchizmussal szemben az ú. n. tenrorisztikus anarchizmus a tanítás és a meggyőzés fáradságos és késői gyümölcsöket termő munkájával szemben a propagandának egy új, hatékony eszközt ajánlja: a törrel és bombával dolgozó merényleteket, melyek alkalmasak volnának arra, hogy a világ figyelmét felhívják az anarchizmus tanításaira. Ez a „tett propagandája“, melynek véres útját, királyok, államférfiak és véletlen áldozatok tetemei jelzik, de amely propaganda az iszonyaton és retorzióon kívül nem volt képes „az ideális kényszernélküliség“ eszméjének komolyabb hívőket szerezni.

A szociáldemokrácia roppant méretű politikai sikereinek titka az volt, hogy tanait egy eddig súlytalan, politikailag jelentőség nélküli, de számban s elnyomatottsága feletti elkeseredettségében nagyarányú tömegerőhöz kapcsolta: a proletárosztály öntudatosításához. A politikai porondon eddig szerepelt mozgalmak között az első, mely a propaganda fogalmának egyik főismervéhez: a tömeghez hozzáférközött s azt megszerveve, a propaganda természetes és technikai eszközeivel sikerült a maga javára befolyásolni. A szó hatalmán (agitáció) kívül s a technikai eszközökön kívül (újság, röpirat, könyv, később a rádió) voltak teljesen új propagandaötletei. Utcai tömegfelvonulások, tömegsztrájkok megszervezése, bojkott, szabotázs, tüntetések mind a tömegerőt s annak félelmetességét voltak hivatva reprezentálni s így a proletár osztály öntudatát, a tudatos osztályharc gondolatát sikeresen szolgálták. A munkásság szellemi s anyagi színvonalának emelése követelése mellett az osztályharc, a materialis életszemléleti alap, a valásnak magánüggé nyilvánítása, a nemzeti kötelék s érzés megtagadása, a nemzetköziség, stb. jelentős világnézeti szempontokat vitt a gazdasági s politikai úton is megvívható küzdelembe s az osztálygyűlölet lett a szociáldemokrata politika főmotívuma. Ezeket az elveket *átvette* később a marxizmusból logikus következetességgel folyó kommunizmus propagandája is. A kommunista szervezkedés a létüket féltő államhatalom nyomása és üldözése következtében a propagandaszervezetnek

egy új válfaját találta ki: a sej trendszert, melynél csak néhány ember ismeri egymást s vallja magát együttartozónak, de amely sejtből mindig csak egy ember viszi a gondolatot magával egy másik sejtbe, amit a hozzá hasonló gondolkodásúnak vélt másik emberrel próbál óvatosan felépíteni. Felfedezés esetén csak esetleg néhány sejtet sikerül felgöngyölíteni, a többi tovább működik s végzi propagandamunkáját.

Érdekes jelenség, hogy a szociáldemokrácia és a kommunizmus által létében fenyegetett állami rend milyen későn ébredt e felforgató propaganda tudatára s mily késedelmeskedéssel és álmosan látott neki az ellenpropagandának. A liberalizmus elvein felépült 19. századbeli államrend a fennálló törvényes keretek között megengedte minden gondolat, tehát a társadalom alapjait szétmállasztó gondolatok szabad erőjátékát is a tabuként tisztelt ortodox sajtószabadság, szólás és véleménynyilvánítási szabadság napja alatt. A fennálló törvényes kereteket a büntetőjog szabályai vonták meg, melyek a legtöbb államban ugyancsak a liberalizmus szellemében, a klasszikus büntetőjogi iskola felfogásában készültek s dogmatikus merevségükben nem tudták kellően követni az új eszmék lélekmérgező, a raffinait és népszerű propaganda által egyre nagyobb tömegekbe bevitt bomlasztó hatásait. Nem segített a bajokon a büntetőjogi kódexeknek szigorított melléktörvényekkel való toldozgatása sem, új sajtótörvények, az állam és a társadalom hatályosabb védelmét, a tekintélyek védelmét célzó újabb törvények hozatala sem. Nem jöttek rá az állami élet s a társadalmi élet felelős vezetői, hogy a gondolat ellenében csak gondolattal lehet eredményesen felvenni a küzdelmet, a technika s az emberi értelem minden vívmányát felhasználó propagandával szemben csak hasonló eszközökkel dolgozó propagandával lehet eredményesen megvívni a harcot. Az egyre élesebb kontúrokkal kibontakozó jobb- és baloldali táborok világnézeti küzdelmeiben igen sokáig a baloldal volt a kezdeményező, a támadó harcmodort gyakorló fél, a jobboldali erők legtöbbször csak a védelemre szorítkoztak, az ellenfél erőinek és céljainak lekicsinylésében merült ki ellenpropagandájuk.

Igen tanulságos ezt a felfogást egy példán, a világháború előtti és alatti idők legnépszerűbb és legelterjedtebb gondolat-

közlési eszközének, a sajtónak s a társadalmi élet vezetőinek egymásközi viszonyán bemutatni.

Az állam a legtöbbször megelégedett azzal, hogy csak külső viszonyokban szabályozza a sajtót, megalkossa a maga különleges viszonyainak megfelelő sajtójogot, megvonja a sajtó útján elkövethető bűncselekmények határait, megállapítsa a sajtórendészeti szabályokat, de nem foglalkozott a sajtó belső lényegével és így nem volt módjában betekinteni azokba a rendkívül rejtélyes szövedékekbe, melyek a 19. század folyamán az óriási 'jelentőségre szert tett sajtó és a politikai, társadalmi és gazdasági élet tényezői között fonódtak.

Egyszerű messzebbrelátó államférfiak már elég korán észrevették a sajtó felhasználhatóságát politikai céljaik előbbrevitele szempontjából. Közismert Nagy Frigyes porosz király élelnek kapcsolata a korabeli német sajtóval, sőt ő maga is írt névtelenül irányító és politikáját igazoló cikkeket német újságokba. \ I. Napoleon hadjáratai alatt és államszervező munkásságában nemcsak Franciaországban, de a meghódított területeken is abszolutisztikus hatalmi eszközökkel hajtotta jármába a sajtót. Személyesen megfogalmazott hadi jelentései és irányító cikkei a mai sajtóügynökségek és kormányzati sajtóirodák működését juttatják eszünkbe. A sajtó nagy hatalmának felismerése látszik abból a kijelentéséből, amit Oörres „Rajnai Mercur“-jára mondott: „Ez a lap százezer főnyi sereggel ér fel“. Von Rochow 1842-ben kifogásolja, hogy azt a gazdag anyagot, amit a napi sajtó egy nemzet szellemi, politikai, vagy erkölcsi fejlődésének megítélésénél nyújt, nem méltányolják eléggé. A 19. század nagy államférfiai közül Bismarck szinte teljes mértékben átértette a sajtó irányításának szükségességét és politikai sikereinek jórészét annak tulajdonítják, hogy „jó sajtója“ volt.

A sajtóval ily szorosabb kapcsolatokat fenntartó s a sajtó igazi befolyását világosan felismerő államférfiak száma azonban a világháborút megelőző időkig meglehetősen kevés volt. Nem igen vették figyelembe Franz von Lioltzendorff tanítását (Über die notwendige Einstellung des Staatmans zur Presse, 1880), aki figyelmeztetett arra, hogy a felelősége tudatában lévő államférfit ne vezesse félre az a körülmény, hogy minden újság, mint „a közvélemény orgánuma“ szeret szerepelni, inkább azt kell vizsgálni, mi „a nép igazi és valódi akarata“. Az állam-

férfinak mindenekelőtt azzal kell tisztában lennie, hogy milyen érok és hatalmak állanak egy-egy újság véleménye mögött; ha ezeket nem ismeri és kritika nélkül elfogadja valamely sajtótermék véleményét és híreit, mint „tudatlan embert“ kell megjelölnünk.³

A jelenlegi nemzeti szocialista Németország sajtó tudományi művelői kétségtelen öntudattal és mély lenézéssel mutatnak <rá ezekre a jelenségekre. Kairl Bücher, D' Ester, H. A. Münster sajtómunkái teljes mélységében aknázzák ki a régi liberális sajtófelfogás és a nemzeti szocialista álláspont közötti nagy elvi különbséget. A fentebb jellemzett nemtörődömségnek, öntudatlanságnak, vagy inkább tudatlanságnak tulajdonítják, hogy a liberális világ államférfia mennyire elveszítette kapcsolatait a néppel: a politikai pártok a parlamenti küzdelmekben élték ki magukat. De mert a parlamenti pártok is különféle gazdasági érdekek, különösen a nagytőke óriási mértékű juttatásainak segítségével⁴ vívtak meg mindig a maguk választási küzdelmeit, nem lehettek a nép igazi akaratának kifejezői, a parlament s vele együtt az állam tekintélye is egyre süllyedt. A világháború s a legyőzött országokban mutatkozó gyászos következményei fedték fel ennek a szakadéknak igazi mélységeit és veszélyeit. A jellemzett veszélyek s a nép gondolkodásától való eltolódásnak okai azonban nagyrészt arra is visszavezethetők, hogy felelős államférfiak nem láttak be kellő időben a tisztán profitra dolgozó nagytőke kíméletlen betörését a nép nevelésére, az általános műveltség emelésére s az isteni világtrend céljainak megvalósítására hivatott ideális célkitűzésű sajtó világába s annak szinte teljes meghódítását a maga önző anyagi érdekeinek biztosítása végett. Amíg az egyik oldalon az állam a nép filléreiből egymásután emelte az iskolákat, létesítette és támogatta az iskolánkívüli népművelési intézményeket, addig a másik oldalon megengedte, hogy a sajtó nagyrésze a maga gyakorlati propagandájával lerombolja a nép lelkében, amit az iskola belecsepegetett. Amíg az egyik oldalon a konzervatív világtrend a társadalmi élet alapjaiként a hazaszeretetet, erkölcsöt, a polgári tisztességet, az adott szó becsületét jelölte meg,

³ V. ö. Münster, Zeitung und Politik, 76. old.

⁴ V. ö. Richard Levinsohn „Das Geld in der Politik (1931.), könyvében részletes adatokat találunk e juttatásukra vonatkozólag.

a radikális gondolat sajtóképviselői mindezeket a gúny, lenézés, elhallgatás fegyvereivel ostromolták s lomtárba való ócska színpadi kellékek gyanánt tekintették. Amíg az államok óriási erőfeszítéseket tettek a népegészségügy javítása érdekében, az erkölcstelen sajtó szabad szerelmet hirdető propagandája sikerebben töltötte meg a kórházak, börtönök és tébolydák celláit szerencsétlen áldozatokkal.

Szomorú elégtétellel állapítja meg H. A. Münster,⁵ hogy pl. mily hamis vágányokon járt a német hírtudósító s újságpolitika a világháború alatt s hogy ez a politika egyenes következménye volt annak a hivatalos, vagy félhivatalos sajtóirodai gyakorlatnak, mely abban merült ki, hogy ezeknek az irodáknak inkább az volt a céljuk, hogy az újságokat távoltartsák a kormányzattól, semmint az, hogy a sajtót a kormányzati politika hatalmas szövetséges társává tegyék. A német háborús sajtópolitikának az volt a végzetes tévedése, hogy a német igazságnak nincs szüksége propagandára, az önmaga fog majd érvényesülni. Ezzel szemben az entente hatalmai nemcsak az igazságot nyomták el minden elképzelhető eszközzel, hanem igazság helyett a leghazugabb rágalmakkal szórták tele a világot.⁶

De hasonló meg nem értésről és rövidlátásiról tett tanúságot a polgári társadalom is a világháború előtti időkben a sajtópropaganda értékének felismerése körül. Hiába ébresztették a keresztény társadalom lelkiismeretét a dolgok és összefüggések mögé tekinteni tudó nagy szellemek, Qörres, Chesterton, Eberie, Bangha, a pápák egész sora, a keresztény sajtó mellé nem tudták odaállítani a keresztény tömegeket abban a mértékben, ahogy a jóság, igazság és szépség ügyét szolgáló keresztény sajtó, az isteni világrend propagandájának gladiátora ezt megérdemelte volna. A keresztény világnézet elkötelezettjei filléreikkel azok ügyét támogatták s ezekért a fillérekért azoknak az érdekeknek szellemi mérgét szívták magukba a radikális, nagykapitalista, szabadkőműves kezektől irányított sajtón keresztül, mely érdekek szöges ellentétben voltak lelkük szent meggyőződéseivel: a haza, vallás, erkölcs, polgári becsület előttük mindennél értékesebb gondolataival. Ez a benső

⁵1. m. 78.

⁶ Münster, i. m. 77. old.

ellentmondás csakis úgy keletkezhetett, hogy a baloldali sajtó rendkívüli ügyességgel el tudta leplezni mondanivalóinak propaganda jellegét, külsőleg csak szórakoztatni, mulattatni, minél jobb és gyorsabb hírszolgálatral rendelkezésre állani akart, az eszméi mellett való „burkolt“ propagandát elvégezte a tárca, a csevegés, a hírek csoportosítása, nem tetsző hírek elhallgatása, elferdítése. A jobboldali sajtóból, néhány kivételtől eltekintve, ordított a propaganda, telve volt az eszméi mellett való hősies, bátor véleménynyilvánítással, hiányzott belőle az érdekesség, az ember érzékeire ható szórakoztató anyag s minthogy a dolog lényegéből kifolyólag a helyzettel meg nem alkuhatott, a nagytömegek előtt unalmassá s így versenyképtelenné vált. A láthatatlan, mert ügyesebben a háttérben irányított propaganda legyőzte a nehezebben mozgó látható propagandát. Ezek a sajnálatos megállapítások — bárha a világháború következményei igen sok embernek megnyitották a szemét — a baloldali sajtó nagy értékrombolása ellenére is világviszonylatban, kivéve ahol keresztény világnézeti alapot megtartó tekintélyi kormányzatok vannak, még mindig megállják helyüket.

Ugyanezeket a megállapításokat tehetjük a keresztény társadalommal kapcsolatban a többi gondolatközvetítő eszközök felkarolása tekintetében. A színház, mozi, irodalom, művészet mint propaganda lehetőségekkel: sztetnibéh ugyanaz a megneméris s háttérbe szorulás mutatkozott, akár a sajtó terén, A baloldali gondolat kitűnő szimattal azonnal megtalálta kapcsolatait ezekhez s beállította .szUemL érdekeinek szolgálatába is. Igaz, hogy ezek finanszírozásához a nagytőke közreműködése volt szükséges, a mobil pénztőke pedig a nemzetközi zsidóság kezében volt, akik a szabadkőművesség világuralmi tendenciáit is átvették és hordozták s így szellemileg a keresztényellenes társadalmi rend uszályhordozói voltak, mindamellert, hogy anyagilag is kitűnően megtalálták számításaikat a nagy keresztény tömegek l'art pour l'art naiv hitére, tömegösztoneiire épített spekulációikban. Az államhatalom ezen a téren is csak utólag talált módot a beavatkozásra a büntetőjog eszközeivel, vagy pl. filmvizsgáló bizottságokkal, stb., amikor már széles néprétegek lelkét megmérgezte a felforgatás szelleme.

Nem új eszközöket, hanem inkább az eddigiektől elütő harcmodort s új érvényesülési lehetőséget hozott a propaganda

világába a faszizmus és a nemzeti szocializmus. Ennek a harcmodornak a lényege: a koncentrálttság. Nem elégszik meg egy-egy eszköznek a használatával, hanem a kivetített gondolat beidegződése, a nagy tömegek lelkében magától értetődő igazságként való megrögzítése végett minden, az alkalomtól függően rendelkezésre álló eszközt egyszerre vet be a küzdelembe. Nem hiába indította el ezeket a mozgalmakat a háború tüzeiben megacélosodott nemzedék, a harci eszközöknek a csatatereken kipróbált koncentrált használatát átvitte eszmei harcainak világába: az egy helyütt nagy tömegekkel való operálást, a pergőtűz s a zárótűz analógiájára az összes lehetséges propagandaeszközöknek pergőtűz-szerű használatát (az indulatokat felkavaró, gyújtó hatású szónoklatok, a római arénára emlékeztető látványosságok, rendezési és világítási effektusok, zászlóerdők, röplapok, kiáltványok, falragaszok százezrei, indulók és mozgalmi himnuszok éneklése, óriási zenekarok játéka, szavalókórusok_A a mozgatom vezérének az összes veszélyeztetett vagy stratégiaileg fontos pontokon való megjelenését (Mussolini és Hitler mozgalmuk megszervezése ideje alatt 5—600 kilométereket tesznek meg naponként vonaton, autón, repülőgépen, hogy az ország ellentétes pontjain megrendezett gyűléseken megjelenhessenek), összecsapások és utcai harcok kiprovokálását (az eszme mártírjainak vére megtorlásért kiált az Égre!) a Vezér képességeinek mithikus magasságokba való emelését (ennek következtében a harcosok fanatikus bizalma benne), végül, de nem utolsó sorban a mozgalom harcosainak egyenruhával és Jelvényvel való felszerelését (fekete ing, barna ing, fascies, horogkereszt).

Nem lesz érdektelen a propagandaeszközöknek súly szerinti és időben való felhasználása tekintetében annak a ténynek leszögezése, hogy a faszizma, de különösen a nemzeti szocialista mozgalomnak nemcsak az elindításakor, de későbbi megszervezése alatt is a sajtó jelentősége háttérbe szorult. Az újság túllassanak és nehézkesnek bizonyult, s csak regisztrálója volt az eseményeknek, semmint gondolatébresztője és faltörő kosa. Göbbels, a nemzeti szocialista mozgalom propagandájának vezérkari főnöke, naplójában gyakran panaszkodik amiatt, hogy míg a táborkban a legkitűnőbb népszónokok vannak, addig újságszerkesztőik álmosak és napokkal maradnak el az esemé-

nyék mögött, módszeres, pedáns akadémikusok. Mindkét mozgalomban a *vezérszerepet az emberi szó vitte*: a magvetés számára az első barázdákat az emberek lelkében a beszéd, az emberről-emberre történő agitáció; a mikrofonnal és rádióval megerősített ősi gondolatközvetítő eszköz, a emberi szó húzta, A sajtóra a kikelt vetésre való vigyázat, a kártékony ellenség megfigyelésének és távoltartásának védő szerepe, valamint az *elhangzott szó megsokszorozása* jutott. A mozgalom hősi korszakának elmúltával, a csendesebb építő és szervező munka idején s a felelősségvállalás komoly óráiban azután már nem az extázis s az indulatban elröppenő szó vitte a vezérszerepet, hanem a megfontoltabb az időben s az idő számára készült ólombetű (*scripta manent, verba volant*).

A fasiszta s a nemzeti szocialista mozgalmak az újabb propagandaeszközök sorában rendkívül nagy súlyt helyeznek a rádió és a repülőgép használatára, mintegy jelképekül annak, hogy az eszmék rendkívül élessé vált és kiterjedt harcában a gyorsaság és az egész világra kiterjedő hatóerő a jövő győzelmének a titka.

5.

A külső, technikai gondolatközvetítő eszközökön kívül vannak aztán a propagandatevékenységnek olyan belső, pszichológiai jellegű eszközei, módszerei, fogásai, hogy ugymondjuk titkai is, melyek nélkül a technikai eszközök a legtökéletesebb voltak ellenére sem tudnák igazi hatóerejüket kifejteni, amelyek nélkül nem beszélhetünk igazi propagandáról.

Az első ilyen módszerei kellék a megfelelő célkitűzés s ennek egységes, központi irányításból történő, következetesen szívós végrehajtására törekvés. Ahogy vizsgálódásunk egész menetén vörös fonálként húzódik végig a harc gondolata, resp. az emberi gondolatok harca, ebből a gondolatból logikusan következik az a szükséglet, hogy valakinek meg kell találnia és ki kell vetíteni azt a gondolatot, melyet a társadalmi életben tetté akar érlelni. Minden mozgalom egy gondolattal indul el s minden biztonnal beleütközik mások gondolatába, mások érdekébe, egy valahol fennálló társadalmi, politikai, gazdasági, megszőkottsági rendbe. (Ha az újonnan kivetített gondolat érvényesülni akar, mindenekelőtt meg kell állapítania azt a célt, amit el akar érni, illetve amiről reméli, hogy el fogja érni.

A propagandában részt vevő alanyoknak azután a cél ismeretén kívül ismerniök kell a rendelkezésükre álló technikai eszközöket, ezek pszichológiai hatóerejét, legcélszerűbb használati módját. Olyan követelmény ez, ami eilen igen gyakran vétenek a jobboldali világnézet képviselői, amikor csupán kenyérkereseti forrásnak, vagy irodalmi babérok aratási területének tekintik pl. az újságírást, vagy lapkiadói foglalkozást, de nem veszik észre, hogy mily fontos őrtoronyba helyezte őket az élet s nem igyekeznek behatolni foglalkozásuk igazi rejtelmébe. Ezzel a léleknélküli szolgálattal áll szemben a propaganda-tevékenységnek az a fontos követelménye, hogy (a propaganda alanyainak a meggyőződés teljes komolyságával, lelkes hevületével kell szolgálniuk a kitűzött célt.) Ahogy Münster mondja: „... a propaganda az élő lelkesedés, az átszellemültség hevülete nélkül már eleve kudarcra van ítélve.“ A gondolatoknak, különösen a világnézeti gondolatoknak terjesztéséhez ma már a meggyőződés túlfűtöttség szükséges, mert az annyiszor csalódott tömegeket csak így lehet egy újabb gondolatnak megnyeni. Ezt a túlfűtöttséget nem lehet megjátszani, ennek ki kell sugárzódnia az emberből, mert a hallgató hamar észreveszi a mesterkéltséget, az őszinteség hiányát s hamar kiábrándul a propaganda céljából is. Itt nem hallgathatjuk el viszont azt a lélektani megfigyelést, hogy miért érvényesül jobban a gyűlöletnek, a bosszúnak, a rombolásnak a propagandája, mint a társadalmat építő szeretetnek a propagandája? Azért, adhatjuk meg a választ, mert a gyűlölet lángja, mint pusztító és (romboló láng mindig magasabban lobog a bűn szenvedélyeitől kísértett ember lelkében, míg az istenfélő szeretetnek érzéseit a röghöz tapadt ember alantas ösztönei béklyózzak s akadályozzák a felfelé szárnyalásban. A gyűlölet propagandájának túlfűtöttségét ez a gyilkos láng gazdagítja s a bosszú érzése is könnyebben ver fészket az annyiszor csalódott, az élet csapásai alatt vergődő ember lelkében. Ezért volt mindig könnyebb égő csóvát dugni a tömegember kezébe, hogy templomokat gyűjtson fel, mint követ faragtatni vele dómok számára. Mily mementó ez a megfigyelés is a keresztény világnézet hivatott védőserege számára !

⁷ Münster, i. m. 78. old.

A propaganda zászlaja, ami után mennek az emberek: *a jelszó!* A konkrét propagandatevékenység közvetlen célját Ugyanis a lehető legrövidebben egy szóban, de legfeljebb egy *mondatban kell megfogalmazni.* Ezt a jelszót (Schlagwort Parole) Formája rövid és határozott. A jelszó a harcra való gondolatok sokaságából, sűrű masszájából keményre préselt tömb, mely a propagator kezében kalapáccsá válik, hogy célkitűzéseit, akaratát a tömeg lelkületébe belekalapálja. A jelszó hatása az, hogy a tömeg öntudatlan, akaratnélküli gondolkodását általánosítja; az egyszer kivetített s ügyesen a tömegbe dobott jelszóban a tömeg saját gondolati eredményét ismeri el, nem is sejtve, hogy ezt beadtak neki. Minél élesebben van a jelszó megformálva s minél élesebben találkozik a kollektivitás öntudatlan érzésvilágával, annál jobban ragad meg s érvényesül a jelszó.⁸ A jelszó más kifejezéssel a program tenorhangja, mely mindig élesen csendül ki a szavak áradatából. Szóelő, túlságosan az értelem korongján kiesztergályozott jelszó nem ragad meg, alkalmazása a propaganda hatását akadályozza, sőt lehetetlenné teszi.

Minden kollektivitásban a kötöttség stádiumában lévő, megérzett ítéletek, alaktalan alapgondolatok szunnyadnak, melyek kifejezésre, helyesebben kifejezőre várnak. A kifejező tényező a jelszó megformálója, rendszerint a mozgalom szellemi vezére, kifejezése a jelszó. W. Bauer a jelszót a többé kevésbé lecsiszolt „átlagítélettel“ hozza kapcsolatba.⁹ Ez az álláspont annyiban adhat okot tévedésre, mintha a jelszó kialakításában éppúgy elsősorban értelmi processzusok volnának a hangadó tényezők, mint a kollektivitás „átlagítéleteiben“. Az igazság az, hogy a jelszó egész szerkezetében az érzelmi hangsúlyozottság uralkodik az exakt, értelemszerű elgondolás visszatorzítása mellett. Ha a jelszó az értelem útján értelem számára volna felépítve, akkor mindig világosnak, határozott értelműnek kellene lenni; ezzel szemben a Jelszó legtöbbször érzelmi színezetű s csak az tudja megérteni, aki már befogadta érzésvilágába, erre inklináló hajlamánál fogva. Az értelem szemszögéből nézve tényleg jogos a jelszóval szemben az a vád, hogy nem

⁸ V. ö. Münster, i. m. 65. old.

⁹ Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen, 147. old.

organikus felépítésű s mesterségesen konstruált valami. Azonban ha a *tömeggel* szemben akarunk elérni eredményt, nem várhatunk az organikus felépítettség idejére, mert a tömeg lelkületében az érzelmi elemek vannak túlsúlyban s ezek azonnali kielégítésre várnak. E. Hadamovsky a nemzeti szocialista jelzavakról és szóróvidítésekről mondja, hogy ezekben a fogalmakban az egész generáció élménye buzog. Ez az élmény, ezeknek a szavaknak kurta, kemény ritmusa milliók számára mithos lett.¹⁰

A propaganda tevékenységnek másik ,módszeri titka: az *ismétlés*. Az állítás állandó, szakadatlan ismétlése. Kudarcszenvedése után, a logikus bizonyítás sikertelensége után a megismételt ismétlés. A jelszó, hatása is annál nagyobb, minél többször ismétlik, hozzátartozik a mindennapi élethez, divattá válik. Az ismétlés technikájában a sajtó előnyben van más propaganda eszközökkel szemben. A szónok ugyanabban a beszédben csak az összefoglalással ismétélhet. A gondolatok s az érvek ismétlése unalmassá válik. Más alkalommal a közönség is új dolgot vár tőle. De a sajtó technikája, egyébkénti kérészélete megengedi az állandó ismétlést. Az újság mindennap újra születik, tehát mindennap nias es más variációkban ismétélheti ugyanazt a dolgot, a már sokszor cáfolt állítást is. Az újság szakadatlanul ismétélhet írásban és képben, ma vezércikkben, holnap csevegésben, holnapután máshonnan kapott hírben ismétélheti az állítását, naponkint és óránként viheti a propagálni kívánt gondolatokat az olvasó szeme elé. A sajtónak nincs szűksége érvelésre, mert az állítás ismétlése elegendő bizonyíték, mondja Münzner.¹¹ A csepp vájja a követ: ebben a mondatban sűrűsödik az újság és más propaganda eszközök roppant nagy és tartós propagandahatásának a titka. Itt is a koncentráltság jut fontos szerephez, mert a többi propaganda eszköz által történő kivetítés már magában is ismétlés. Hitler szerint is fundamentális alapelve a propagandának: keveset markolni, de azt örökké ismételni. A kitarás a siker legeelső feltétele.¹²

Ellentéte az állításnak s az állandó ismétlésnek: a elhall-

¹⁰ E. fiadamovsky, Propaganda und nationale Macht, 1933., 13. old.

¹¹ I. m. 80. old.

¹² Mein Kampf, 202. old.

gatás negatív de *igenhatékony* módszere a propagandának. Az ellenség igazságait s álláspontját figyelemre sem méltatja. Ha nem tudja ezeket teljesen hallgatással mellőzni a napi események sodrában, akkor csak azokat az eseményeket említi meg a legkimértebben, melyek világnézetileg közömbösek, vagy az ellenfélnek még inkább ártalmára vannak. A nagytömegek előtt az ellenfél emiatt mintegy légüres térben él, nincs módjában ellenérvekkel bekapcsolódni a propaganda gyöngítésébe. Hogy pl. a katolikus Egyház oly annyira kedvezőtlen vagy ismeretlen színben van feltüntetve a nagytömegek előtt, ennek oka az a tény, hogy a liberális és radikális sajtó évtizedeken keresztül elhallgatta az Egyház nagyszerű szociális Programját, karitatív ténykedését, szellemi, erkölcsi eredményeit. Ezek nélkül az Egyház természetesen a múltból ittfelajtott kegyeleti intézmény, melynek „a modern“ életben immár semmi létjogosultsága nincs. A keresztény sajtó viszont híven nevelő és vélemény formáló tradícióihoz, állandóan felszínen tartotta a liberalizmus, a szociáldemokrácia, a kommunizmus megnyilvánulásait és így akaratlanul is felkeltette és ébren tartotta sokakban az érdeklődést e tanok iránt.

Ugyancsak veszélyes fegyver a ferdítés, a torzítás a propaganda fegyvertárában. Féligazságoknak egész igazságokká való kikürtölése, ártatlan tényekbe ártó tendenciák belemagyarázása, a legszentebb dolgoknak kigúnyolása, torzító tükörben való megláttatása. H. A. Münster Zeitung und Politik c. munkájában elképesztő példákat sorol fel a német és külföldi liberális sajtóorgánumok ferdítő és torzító harcmodora eredményeiről; Upton Sinclair pedig az amerikai sajtóvisszaéléseket mutatja be The Brass Check c. művében. De különben a sajtó egész története, különösen a háborús propaganda tevékenység ezer számra szolgál hasonló példákkal. A keresztény újságíró és propagandavezető e részben is hátrányban van a baloldali propagandával szemben, hiszen a keresztény erkölcstan tiltja a hazugságot, a más becsületébe való gázolást és hirdeti az igazságot, hogy a legszentebb cél sem szentesíti az eszközt!

A propaganda tevékenység helyes módszeréhez tartozik továbbá, hogy alkalmazkodni kell a propaganda tárgyának szellemi színvonalához. S minthogy a propaganda első sorban a tömegeket akarja meghódítani, a propaganda használatánál a

tömeg szellemi színvonalához kell alkalmazkodni és sajnos, még csak nem is valami átlagos szellemi színvonalat kell itt figyelembe venni, hanem ennek a színvonalnak a tömeglélektani kutatók szinte egyértelmű véleménye szerint a legalacsonyabb szint felé kell mozognia. Hitler tapasztalatainak gazdag tárházából állapítja meg, hogy a propaganda színvonalát a tömeg legkorlátoltabbjának felvevő készsége állapítja meg. Minél nagyobb a tömeg, annál alacsonyabb a propaganda szellemi színvonala. A legújabb tömegszociológiai irodalomban Münzner azt az álláspontot képviseli,¹⁴ hogy a tömeg mint szociológiai jelenség, nem gyakorol nivósüllyesztőhatást a tömegtagokra, sőt azt állítja, hogy a nivónak emelkedései is lehetséges és komplikált benyomásokra is képes a tömeg, ha ennek feltétele: a felfogás szolidaritása megvan. Münznernek ezt az állítását mint logikusabbat s a tények világának megfelelőbbet elfogadhatjuk, a propagandára vonatkozással mégis azzal a hozzáadással, hogy a magasabb nivólehetőséget, a felfogás szolidaritását (pl. valamely nagy eszme melletti lelkesültséget) éppen a propaganda teremtheti meg. Ha ezt az előfeltételt elvben nem tudnánk elfogadni, akkor a propagandát már eleve hatástalannak s a ráfordított energiát célját tévesztettnek kellene mondanunk.

A társadalom magasabb intelligenciájú tagjainak megnyerésére nem propaganda szükséges, bár a propaganda hatása alól ők sem képesek magukat kivonni, hanem tudományos oktatás. A propaganda a nagytömegek számára tömeghatású eszközökkel történik, a tudomány fegyvereinek használata itt teljesen hatástalan. „A propagandában épp oly kevés a tudományosság, mint a plakátban a művészet“, vallja Hitler maga is.¹⁵ A propaganda vezetőinek és végrehajtóinak szűkebb karát ugyancsak nem a propaganda eszközeivel kell megnyerni, hanem egyéni kiképzésben kell részesíteni, hogy megismerjék a mozgalom mélyebb gyökereit, majd meg kell velük ismertetni azokat az eszközöket és hatásokat, amelyekkel dolgozniuk kell (agitátor képzés, szellemi és mozgalmi elitképzés).

¹³ Mein Kampf, 197. old.

¹⁴ Münzner, i. m. 19. old.

¹⁵ Mein Kampf, 196. old.

A tömeg pszichológiájának megfelelően kell tehát a propaganda pszichológiáját is kezelni. A tömeg akár a gyermek képekben gondolkozik, tehát képekkel, hasonlatokkal kell gondolkodásához hozzáférközni. Primitív volta nem tűri a komplikált gondolatmeneteket. A propagandának nem szabad sokoldalúnak lenni, mert a tömeg felvevő képessége korlátolt, hamar felejt. A tömeg első sorban érzelmi beállítottságú, tehát a jó propagandának a tömeg érzelmeihez kell az összekötötést megkeresni. A régebbi világ demagógiája ma a propagandában talált feifokozottabb érvényesülési teret.

I Végül óvakodni kell a túlzásba vitt propagandától. Túlhajtott, a cél nagyságával arányban nem álló propaganda hamar kimerül, elveszti hitelét, sőt nevetségessé válik. De még nagy célkitűzések propagandájánál is vigyáznunk kell a mértékre, mert ezzel is úgy vagyunk, mint a narkotikummal. Ha az emberi szervezet hozzászokik, mindig nagyobb mennyiség kell belőle, hogy hatását érezze. A propaganda eszközök hatékonyságának is meg van azonban a fizikai, fiziológiai, pszichikai határvonala, amelyen túl a propagandát fokozni nem lehet. Az emocionális beállítottságú tömeg a túlzásoktól hamar megcsömörlik, beállhat az ellenkező hatást, a megtagadás reakciója. Különösen a gúnyolódás az a tér, amelyen a túlzás hamar megbosszulja magát. | Hitler óva inti a propaganda vezetőit attól, hogy az ellenfelet nevetségessé tegyék,¹⁶ Göbbels pedig mint tényt szögezi le,¹⁷ hogy a német nemzeti szocialisták uralomra iutását nagy mértékben segítették elő a németországi s nemzetközi zsidóságnak az a minden elképzelést felülmúló rágalom-hadjátrata, gyűlöletvulkánjaik állandó kitörései, melyekkel Hitért, a „közönséges mázolósegédet“ a világ szemében nevetségessé akarták tenni.

Összefoglalásul: a helyes propagandának nemcsak modern technikai eszközöket kell céljai szolgálatába beállítani, hanem jó pszichológusnak, taktikusnak és stratégának kell lennie, hogy helyesen is tudjon bánni az adott körülmények között a propaganda külső és belső erőtenyezőivel.

¹⁶ Mein Kampf, 198. old.

¹⁷ Kampf um Berlin. 1932., 126. old.

6.

Az a tény, hogy az új módszerekkel dolgozó, hatóterületét az egész világra kiterjesztő technikai eszközök segítségével fokozott intenzitású propaganda napjainkban ért el oly hallatlan tömegsikereket, mint aminők pl. a faszizmus diadalrajutása, vagy a nemzeti szocializmus győzelme, vagy az amerikai szesztilalom elleni küzdelem sikere, könnyen azt a hiedelmet kelthetné, hogy jól megszervezett, hangos, az emberek minél nagyobb tömegére záporozott propaganda mindig el tudja érni célját. E tények varázsának sikerült világszerte divattá tenni a propagandát, olyannyira, hogy ma már nemcsak politikai pártok és frakciók, hanem elevenebb, öntudatosabb társadalmi, karitatív és érdekképviselői egyesülések „propaganda osztályt” szerveznek, vagy „propaganda-bizottságot” küldenek ki, melyeknek hivatása az egyesülés célkitűzéseinek minél több tagot szerezni, sőt még ambiciózusabb áruházak is nem reklám-osztályt, hanem komolyabb és divatosabb szóval élve: propaganda-osztályt tartanak fenn. A német nemzeti szocialista uralom külön propagandaminisztériumot állított fel a nemzeti szocialista eszmék propagálására és a népfelvilágosítás céljaira (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda).

A propagandaügynek ily divatosá lett társadalmi felfogása azonban csak annyit jelenthet, hogy manapság már minden eszme képviselője belátja, hogy az ellentétes gondolatok küzdelmében nem hagyatkozhatik az eszme belső átütő erejére, az igazság feltétlen érvényesülésére, hanem igenis meg kell szerveznie a szóbanforgó gondolat hadseregét, igénybe kell vennie az összes rendelkezésre álló gondolatközlési eszközöket s gondosan megalkotott stratégiai tervek szerint kell magát a harcot megvívni. De a propagandatevékenységnek ez az általánosan érzett szükséglete *együttal* még nem jelenti azt, hogy a propaganda tervszerű megszervezése, a még oly tökéletes technikai eszközök beállítása és módszeres használata önmagában véve elegendő lenne a propaganda igazi céljának elérésére: minél több ember akarátának a propaganda célja felé való fordítására. E befolyásolás aktusának minden egyes részlete oly mélyen szellemi művelet, hogy a propaganda minden külső eszköze megáll e szellemi művelet műhelyének bejáratánál az emberi akaratelhatározás titokzatos világában s ide csak maga a pro-

pagandaeszközök által tervszerűen kivetített gondolat lép be, hogy aztán a számára alkalmas talajban, hőmérsékletben és levegőben megfogadjon, vagy ellenkezőleg: terméketlenül elpusztuljon. A virágról-virágra szálló méh a megtermékenyítés külső propagandaeszköze, de nem ő termékenyít meg, hanem a teremtő Isten elgondolása szerint az általa közvetített virághimpor.

Ezzel a ténnyel is a szeltem erőinek magasabbrendűségét akarjuk kihangsúlyozni a sajnosan oly sokszor célnak hitt anyagi erővel szemben. Mert ha az anyagi erőkre támaszkodó, technikai túlsúllyal rendelkező propaganda lenne a döntő jelentőségű tényező a gondolatok harcában, akkor tulajdonképpen egyebet sem kellene csinálni, mint hogy meg kellene szervezni valamely kivetítendő gondolatnak nagystílú, minden részletében kidolgozott, az összes elképzelhető természetes és technikai eszközöket igénybevevő propagandáját. Következésképpen az eszmék harcában az győzne, aki több anyagi és hatalmi lehetőséggel bírna a minél tökéletesebb technikai eszközök használatára és harcbavetésére. Ez annyit jelentene pl. a mai körülmények között, hogy mivel a ma világszerte uralkodó társadalmi és világgazdasági rendben a nagykapitalizmus roppant méretű kifejlődése és világnézeti orientációi következtében a materiális világszemlélet tábora sokkal inkább rendelkezik a propagandához olyannyira nélkülözhetetlen anyagi és hatalmi eszközökkel, viszont a keresztény világnézet felelős tényezői sokszor túlzásba vitt idealizmusuk, sokszor egészségtelen konzervatizmusuk következtében vagy nincsenek tisztában a modern propaganda nagy hatalmi és világnézeti jelentőségével, vagy nem hajlandók áldozatokat hozni a propaganda eszközeinek céljaik érdekébe való beállítására, — a materiális világszemlélet tábora kíméletlenül és minden erkölcsi gátlás nélkül tudná hatalmát perpetuálni.

Szerencsére a tények mást mutatnak, mint az előbbi elméleti feltevés. A közelmúlt eseményeiből több ilyen tényt hozhatunk fel. A weimari Németország baloldali világszemléleti tábora a világháború alatt és után szívós munkával megszerezte magának az összes gondolatközvetítő eszközök feletti uralmat különösen sajtója a maga zszurnalisztikai felkészültségével, nemzetközi összeköttetéseivel, számbeli túlsúlyával torony-

magasan állott a szétforgácsolt erejű, nehézkesebb keresztény nemzeti sajtó felett s mégsem tudta hatalmához mertén inficiálni a tömegeket s döntő politikai túlsúlyra segíteni a maga politikai táborát. Hasonló példára mutathatunk a magyarországi sajtó életében is, ahol a túlhatalmasra nőtt radikális-liberális sajtó nem tudta megakadályozni a világháború utáni években diadalmasan feltöirő keresztény-nemzeti irányzat tartós berendezkedését politikai és társadalmi téren. De még a vérrel s vassal dolgozó orosz szovjet sem tudta mindezideig a muzsik lelkéből az Isten gondolatát és a Jó iránti nosztalgiát kiirtani. Ha *ezt* a jelenséget meg akarjuk magyarázni, vissza kell nyúlnunk a befolyásolhatóság gyökeréig: az emberi akarás és cselekvés lélektani alapjáig; ez annál is inkább hozzátartozik gondolatmenetünkhöz, minthogy a propaganda célját az előbbieken adott meghatározásunk szerint abban jelöltük meg, hogy a propaganda eredményeképpen „a terjesztés tárgyát képező gondolat a tömegeket alkotó egyedek akaratelhatározását döntő módon a maga javaira befolyásolja.¹⁸ A propaganda tehát azt akarja, hogy az egyén valamit tegyen, amit a propaganda nélkül egyáltalában nem, vagy nem úgy tett volna meg, mint ahogy a propaganda hatására tényleg tette. A propaganda célkitűzéseit az egyén az ezeknek megfelelő viselkedésével fogja realizálni. Mihelyt a propaganda céljának megfelelő viselkedés megtörtént, sikeres propagandáról beszélünk, mihelyt ily viselkedés nem történt meg, célját tévesztett propagandával, hiába valóan elpocsékolta energiákkal állunk szemben. Ha Nagy Józseffel szólva „az akarás döntés a személy által választható célok között, mikor az értékelés alapján magasabrendű célt igyekszünk cselekvésünkkel megvalósítani az alacsonyabb rendűvel szemben,¹⁹ akkor a sikeres propaganda hatását úgy foghatjuk fel, hogy a propaganda hatásának kitett egyén oly értelemben dönt, hogy a propaganda útján beléjevetített célt újjáalakult meggyőződése alapján magasabbrendű célnak fogja tekinteni, viszont a régebbi meggyőződésnek megfelelő célt immár alacsonyabbrendűnek minősítve, a magasabbrendű célt fogja akarásával cselekvéssé érlelni.

¹⁸ V. ö. 13. old.

¹⁸ Nagy József: A pszichológia főkérdései, 180. old.

A propaganda tevékenység legfontosabb lélektani feladata lesz tehát, hogy az általa kitűzendő célt minden másnál értéke-
sebbnek állítsa oda s erről a tömegeket alkotó emberegyedeket
meggyőzze. Ez a meggyőzés .történhetik ész-okok felsorakoz-
tatásával, az érzelmekre ható tények és érvek latbavetésével, de
különösen arra a tényre történő utalással, hogy a régi cél nem
tudta boldoggá tenni a társadalmat, sőt egyenesen káros volt
a létezése, ellenben az új ideáltól várható a politikai, társadalmi,
gazdasági helyzet egészségesebbé válása; de közreműködhetik
a tömegsuggestionak, valamint az utánzásnak hatása is. A propa-
ganda célkitűzése tehát mindig szubjektív, egyoldalú állás-
foglalás valamely kérdésben; mint ahogy Hitler megjegyzi,
hogy egy szappan plakátja nem dicsérheti ugyanakkor a többit,
egy politikai párt propagandája sem teheti mérlegre a különféle
programokat, hanem csak a sajátját hangsúlyozhata.²⁰ Ilyen
értelemben hibás volt a német háborús propaganda abban, hogy
hirdette: *nemcsak* Németországot lehet felelőssé tenni a világ-
háborúért. Az ántánt, de különösen Anglia propagandája a há-
ború kitörésének első percétől kezdve *kizárólag* Németországot
tette felelőssé a világháborúért.

Az új gondolat az emberi akaratelhatározás belső vilá-
gában kész, a legtöbbször határozott formákat felmutató, sőt
mondhatjuk: megkövesedett meggyőződésekkel találkozunk. A
meggyőződés az ember lelkében az idők folyamán szerzett ta-
paszthatatokból, vagy átvett véleményekből leszűrődött s az élet
különböző megnyilvánulásaiban tudatosan vagy a megszokott-
ság révén azonosan működő ítélete. Ilyen értelemben beszélünk
politikai, vallási, erkölcsi, világnézeti, stb. meggyőződésről,
értve alatta az irányt, amely tele az egyén az életben felmerült
konkrét esetben haladni fog, pl. a szavazó urnához, az Istenhit
vagy az istentagadás felé. Beszélünk erős, határozott, vagy
tántoríthatatlan meggyőződésről; van, aki inkább meghal, de
meggyőződését nem változtatja meg hatalmi szóra; van, aki
mindig annak ad igazat, akivel utoljára beszél, tehát igen könnyen
változtatja a „meggyőződését”; van, aki a szenvedély,
harag, az alacsonyabbrendű ösztönélet hatására változtat meg-
győződésén. Jelentős történelmi fordulók, vagy gazdasági meg-

²⁰ Mein Kampf, 200. old.

rázkódtatások, (a világháború és gazdasági következményei) sokakban megingatják a régi ideálokba vetett hitet, szkeptikussá tesznek egész társadalmi rétegeket, nem hisznek a íégi meggyőzésekben s szomjas vágyakozással várnak valami, új eszmére. Ez a változatos és még mindig hiányos skála mutatja, hogy a lélektanilag helyesen megalapozott propagandának mily különböző módokon kell hozzáférkőznie a különböző emberek különböző beállítású meggyőzéseikhez. A politikai propaganda igen sokszor a gazdasági érdekeken keresztül férkőzik a politikai meggyőzésekhez: jobb megélhetést, nagyobb megbecsülést ígér, holott sokszor nagyon jól tudja, hogy a politikai változás nem képes több kenyeret adni. A pozitív vallási meggyőzést nem vallási viták provokálásával s ész vagy érzelmi okok hangoztatásával fogja az ellenséges propaganda sikerrel kikezdeni, hanem inkább az erkölcsi élet lezüllesztése útján fogja az egyént a szigorú vallási paranccsal ellentétbe hozni (ennyiben is csatlósa a pornográfia a materialista világszemléletnek !) vagy vallása papját fogja méltatlan étellel vádolni.

Nem szabályként, de lélektani vizsgálódások alapján általános megfigyelésként kimondhatjuk, hogy minél nagyobb intelligenciával, magasabb lelki műveltséggel, több élettapasztalattal s rendelkezik valaki, rendezettebb viszonyok között él (tehát minél idősebb az élet rendje szerint), annál több és határozottabb meggyőzést raktároz fel lelkületében, melyektől csak alapos lelki küzködés és sokszor nagyobb lelki megrázkódtatás közepette hajlandó megválni. E megfigyelés visszaját az ifjúságira lehet alkalmazni; ezért ragad meg minden új gondolatot oly előszeretettel az ifjúság s ezért válik oly túlkönnyen nem veszélytelen propaganda zsákmányává is.

Ezzel a témával függ össze az a másik lélektani megfigyelés, hogy minél régibb a tapasztalat lerakódás az emberi lélekben, annál nehezebben lehet azokat kitakarítani s a belőlük kialakult meggyőzést megváltoztatni. Érdekes jelenség, hogy az emberben legerősebben és legtovább a gyermekkori s az ifjúkori élmények élnek; ezért lesz éppen az édesanya a társadalom legigazibb formáló tényezője, az ő szeretete, melegsége erkölcsi tanítása a jóról és a rosszról egész életre szóló kihatással lehet az emberi lélekre. Hasonló mély hatásokat égethet be a szívbe a tanító és a tanár; az iskolában nyert hatások, indi-

tékok, mély erkölcsi élmények ugyancsak végigkísérik sokszor az embert egész életén. Az élet viharai, gondjai, csalódások az eszményekben, számtalan ellenkező behatás mérge, igen sokszor úgy vonulnak át az emberi lelkület mezőin, hogy sok régi eszményt magukkal ragadhatnak, inficiálhatnak, új gondolatokat olthatnak be, de azért az első élménylerakódások oly megkövesedett alapot alkotnak, hogy a vihar elmúltával megint csak erre az alapra épít, nem az új tapasztalatok ingatag talajára.

Innen érthető minden valamely új világszemléleten felépülni kívánó társadalmi berendezkedés ama tötrekvése, hogy az ifjúság iskolai, sőt iskolánkívüli nevelését teljesen a maga kezébe vegye. A szociáldemokraták azért szervezték meg gyermekbarát mozgalmukat; de ez még csak kezdetleges kísérlet volt a fiatalság körében végzendő propagandára. Az újabb totalitásra törekvő társadalmi berendezkedések már tudatosan sorozzák be az egész fiatalságot eszmekörükbe. A fasiszta állam már a hét éves gyermekeket besorozza a balilla-csoportokba, hogy a fiatal lélek teljesen át legyen itatva a fasiszta gondolattól. Mire felnő a fasiszta párt aktív tagjai sorába, világszemléleti telítettsége oly fokú lesz, hogy minden más gondolat, világnézeti velleítés számára nem marad hely lelkületében. Hasonlóképpen vonzza a német nemzeti szocialista eszmekörhöz, amelyet lezárt, önmagában helyt álló világnézetnek kívánnak tekinteni vezetői, a Hitler-jugend szervezet a német ifjúságot. A szovjet a legdurvább módszerekkel teljesen a kommunista ideológia jegyében s az istengyűlölet paroxismusában neveli az orosz ifjúságot.

Minden világnézeti propaganda első szervezési periódusa valóban akkor fog befejeződni, amikor egy teljes generáció lesz átítatva az új eszméktől. Akkor már ezek az élmények válnak megkövesedett meggyőződéseké s az ellentétes propaganda csákányának ezeknek a meggyőződéseknek szétrombolását keli megkísérelnie. A mai, idősebb generációk átgyúrása egy új világnézeti ideológia számára meglehetősen nehéz feladat. A léleknek a régi élményekkel való telítettsége, családi hagyományok, a régi gondolatnak tett s sok esetben a becsületérzés által kötelezőnek tartott ígéret, a megszokottság, mind olyan lelki momentumok, amelyeket a propaganda pszichológiájának tiszt-

leletben kell tartani. Sokat aztán a tömeghullám ragad magával az új táborba, sokat a nemzetegység gondolata, sokat a megfélemlítés kapcsol az új ideológiával össze. Sokan vannak olyanok is, akik politikai vagy világnézeti meggyőződésüknél fogva nem tudnak az új gondolatkörbe beilleszkedni, lábhozott fegyverrel várakozó álláspontra helyezkednek s némán várják a propaganda során ígért változásokat, helyesebben eredményeket.

Ezzel a gondolattal elérkeztünk a propaganda folytatásának egy új lélektani feltételéhez: a propaganda útján kivetített s terjesztett gondolat kedvező gyakorlati kihatásaihoz. Ha kiderül, hogy a nagy reklámmal ajánlott szappan mérgezett hatású, bőrbajokat okoz, a legművésziesebben vezetett reklámhadjárat is megbukik, mihelyt a szappannak ez a tulajdonsága köztudomásúvá válik. A politikai vagy világnézeti propagandának is ez lesz a próbaköve: a kitűzött céloknak a gyakorlati életbe való átültetése, vagy legalább is e célok megvalósítására irányuló becsületes törekvés. A propaganda maga ugyanis nem lehet öncél, hanem valamely cél elérésének, valamely társadalmi változás létesítésének egyik eszköze. Az a propaganda, amelyik csak újságcikkekben, hangos szónokiakokban, tömegfelvonulásokban, rádiószózatokban s fényes parádékban tobzódna ki magát s nem igyekezne a mögötte álló hatalmi tényezők által elért eredményekre jogos büszkeséggel rámutathatni, mihelyt erre alkalma nyílik, hamar elveszítené hódító erejét s a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudna magának újabb tömegeket megnyerni. Az, tehát az igazán győzelmes propaganda, nemcsak nagy embertömegeket tudott valamely gondolat mellé állítani, hanem azoka meg. is tudja a gondolat mellett tartani. Ez az igazi az ú. n. „tettek propagandája“. Ezért igyekszik az új gondolat, amely pl. a munkanélküliség leküzdését írta zászlajára, minden eszközzel munkát adni a dolgozni kívánóknak; ezért épít Mussolini és Hitler annyi utat, szabályoz folyókat, szárít mocsarakat, szorítja a tőkét újabb munkaalkalmak keresésére, mert tudja, hogy ezáltal nemcsak a volt munkanélküliek millióit kapcsolja az új állam-rendezés elgondolásaihoz, hanem azokat a nemzettagokat is, akiknek hazaszeretete és szociális érzéke mélyebb, mint az esetleges politikai ellentétek okozta különbség. Ellenben az az elgondolás, mely pl. a nagy-

tőke túlnövéseit akarja lenyesni s uralomra jutva, maga is a nagytőke jármába hajtja fejét s elárulja a benne bízó tömegek érdekeit, hamar hitelvesztetté válna s hiába igyekezne a legnagyobbszerű propagandával magának híveket szerezni.

A nagy tömegeknek ez az eredményvárása az oka annak, hogy az új államberendezések szinte kivétel nélkül türelmi időt kérnek ígért programjuk megvalósítására; az orosz öt éves tervek, a német négy éves tervek építő és berendező fázisai nyílt példákkal szolgálhatnak erre nézve. Az is bizonyos, hogy forradalmi átalakulások után előbb a romokat kell eltakarítani s csak azután lehet az építkezéshez kezdeni. Az sem kétséges, hogy az új gondolatok táborának sokszor sokkal több hősielemmondásra, nélkülözések elviselésére nyílik alkalma, de ezeket szívesen tűri a jobb jövőért, eszményei megvalósulásáért. De miként a hűrt, ezeket az áldozatos nélkülözéseket sem lehet a végletekig feszíteni; különösen az alacsonyabb intelligenciájú s az emocionális beállítottságú tömeg nem igen hajlamos erre s félős, hogy hamarosan hatásos lesz a körébe vitt ellentétes propaganda.

Itt is áll tehát az a tétel, hogy a gondolatok harcában nincs megállás, pihenés, hanem a legátütőbb erejű győzelmek után is állandóan résen kell lennie a győztes gondolatnak, hogy uralmát a lelkek felett megtarthassa. Mussolininak valószínűleg nem használt volna az olasz nemzeti öntudat összegyűjtése a római gondolat jogfolytonosságának gyűjtőpontjába, mint évtizedes propaganda-munkásságának legszebb gyümölcse, ha pl. az abesszin hadjárat balul ütött volna ki és személyes, valamint nemzetközi politikai presztízse csorbát szenvedett volna. A szemünk előtt folyó világpolitikai drámák után még nem hullt le az évtizedekre szóló békés megnyugvások függönye s a felfokozott propaganda fegyverét még sokáig forgatni kell.

A tettekkel nem támogatott s nem állandóan élesített hangos propaganda hatóerejét előbb-utóbb legyöngíti, terjedési sikereit kikezdheti a néma propaganda: a kiábrándultak, elégedetlenkedők, megfélemlítettek csöndes, passzív (rezisztenciája, melyet csakhamar szekerebe fog az átlós világszemléletűek félhangos propagandája, hogy aztán az eddig leigázott vagy megint egy újabb megváltó gondolatot segíthessenek az érvényesüléshez.

Az elégedetlenség néma propagandája elé hiába állítja a

hatalomra jutott gondolat a hazafias kötelességek jelszavát, vagy hiába bátyázza magát körül a büntetőjognak ugyanazon paragrafusaival, amelyeken ő is egyszer keresztülgázolt: a lázítás, izgatás, a törvény kötelező erejének megtagadása, felhívás büntett vagy vétség elkövetésére, az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló bűncselekmények, hatóság elleni erőszak, engedély nélküli felvonulások, sajtórendészeti vétségek, stb. bűncselekmények pönalizálásával, az elégedetlenség *érzése* ellen nincs kellő védekezés sem a börtön megfélemlítésében, sem a legbrutálisabb véres terror megnyilvánulásában. A bolsevizmus tömeggyilkosságait viszont valószínűleg még a mai túlfűtött légkörben sem lehet az európai kultúra teirületén tartósan meghonosítani.

7.

Az isteni világrend földi gondolatai számára már lényegéből folyóan nem: állhatnak rendelkezésre a véres terror eszközei. Terjesztésüknek és érvényesítésüknek egyedüli eszköze az emberi szellem erejével a más ember gondolkodására történő ráhatás. Tehát a békés, az embert értelménél és érzelmvilágánál megfogó propaganda. Ez a tény egyik legnagyobb erősségük, de egyúttal az emberi társadalmak életében oly sokszor elszenvedett látszólagos alulnadásuknak is oka. Erősségük azért, mert az erőszak mindig erőszakot szül s az örökös, vég nélküli erőszaknak nincs értékes gyümölcse a földön, csak pusztulás, értékromlás. Az ember Isten-szeretete s az ebből folyó többi erények különben is csak akkor értékesek, ha önkéntesek, nem hatalmi szóval ráerőszakoltak. Az Isten azért adott az ember számára értelmet, hogy az befogadja a természetes s a természet fölötti igazságokat, amelyeket kiolvashat a világ természetes rendjéből, vagy amelyeket a hivatottak tanítása útján vele közölnek. Látszólagos alulmaradásuk pedig onnan származik, hogy a materialis világrend hívei, az Istent tagadók tábora alaposan kihasználja ezt a békés tulajdonságát s tüzzel-vassal is igyekszik országát gyarapítani, ha az értelem által történő meggyőzés eszköze nem segít.

Amióta azonban az ember a világtörténelem színpadán szerepel, számos jel mutatja és igazolja azt a szellembölcseleti igazságot, hogy a szellem értékesebb az anyagnál, a lélek a test-

tet. Következésképpen a szellemnek kell győzedelmeskedni végeredményben az anyag fölött, még ha sokszor és sok helyütt az anyag értékelése túlságos szerepet is kapott volna a társadalom életében.

A szellem s a lélek végső győzelmének ez az előlegezett vetülete nem menti fel azonban a szellem magasabbrendűségébe vetett hit képviselőit attól a kötelezettségtől, hogy a győzelem érdekében mindent megtegyenek. Nem bízhatnak fatalista egykedvűséggel a világot kormányzó Isten bölcs elrendezésében s jóságában. Az Isten a földet éppen azért adta az emberiségnek munkaterületül, hogy a saját ténykedéseivel válósítsa meg az isteni világregd gondolatait s itt birkózzék meg az isteni világregd jelien törő erők hatalmával, mely az embert is be akarja fogni az Isten ellen folytatott évmilliók küzdelem igájába. Ahogy fentebb kimutattuk, minden embernek ebben a földi életben kell nyilatkoznia az iránt, hogy melyik hatalom mellé áll, közömbös világszemlélet önámítás.

Ez az örök-távlatú világregdi beállítás adja meg igazán a propagandának rendkívüli jelentőségét a világnézeti küzdelmek szempontjából. Ha éles a harc az emberek között az áruforgalom terén, a gazdasági és kereskedelmi érdekek területein, sokszorosan élesebb a harc a világnézeti felfogások között, mert itt a legértékesebb kincs, az emberi lélek a tét.

A keresztény világregd híveinek tehát elsősorban meg kell ismerniök ennek a küzdelemnek igazi mozgató rugóit. Többet kell foglalkozniuk a bölcselet súlyos kérdéseivel, jobban bele kell merülniök a vallás mélységeibe, mert ezek kutatása révén döbbenhetnek rá az élet igaz értelmére. Matriális korok ezért nem kedvelik a filozófiát s a vallási igazságok iránt ezért nem érdeklődnek, de a materia ürességétől való megcsömörlésük idején azért menekülnek a *lélekkutató* korok a transzcendentális kérdések magasságaiba. A keresztény világregdnek ezért kell intézményesíteni az egyetemeken és főiskolákon a keresztény bölcselet tanítását, mert bárha nagy is manapság a meghajlási készség a tömegek bálványá előtt, a társadalom igazi irányítói mégis az intelligencia tagjai. Ezért kell ragaszkodni a keresztény világregdnek mindenütt a vallási oktatás szabadságához, mert a vallás igazságai a lélek legerősebb impregnáló vegyszerei a bűnös és matriális gondolkodás rot-

hasztó hatásai ellen. De nemcsak a családban s az iskolában kell terjeszteni a vallási igazságokat, hanem fokozott erővel künn a társadalmi életben is. A vallásellenes tendenciák éppen azért tudtak az elmúlt évszázadok folyamán oly óriási elterjedtségnek örvendeni, mert az emberi tudás roppant mértékben megnövekedett ugyan, de a hitismeret ezzel szemben a régi gyermekcipőben jár.

Ez a terjesztési kötelezettség a további kötelezettséggel jár, hogy a keresztény világrend híveinek nagyobb érdeklődést kell tanúsítaniuk a terjesztés módjának és eszközeinek: a propagandának ügye iránt. Nemcsak egy-két hívatottnak, vagy választottnak, de mindenkinek meg kell tanulnia a propaganda eszközök kezelésének titkait. A felforgató irányzat hívei mily fanatikus buzgósággal látogatják az agitátorképző iskolákat, gyakorolják a vitatkozás, a szónoki készség fegyvereit, vállalják sajtójuk tudósítását, terjesztését. A keresztény társadalom ezzel szemben mily megrögzött kényelemben él, mily értetlenül, sőt ellenséges^indulattal fogadja a keltegetőket. Mily sok gúnyos mosoly és lenézés kíséri a sajtófőiskolák, sajtótudományi szemináriumok, újságíróképző akadémiák felállításhoz tervezett, holott ezeken tulajdonképpen nem arról volna szó, hogy nem arra való embereket újságírókká képezzenek ki, hiszen ebben úgyszemint volna köszönet, hanem inkább arról, hogy a leendő értelmiség tagjai, leendő bírák, ügyvédek, közigazgatási tisztviselők megismerkedjenek a sajtó rendeltetésével, hatásának tényezőivel, a sajtó és a társadalmi élet bizonyos megnyilvánulásai közötti összefüggésekkel (kapitalizmus!). Ebbe a vizsgálódási körbe be kell aztán vonni a sajtópropagandán kívül a többi propaganda-eszközök vizsgálatát is, úgy ahogy ezek a modern társadalmi és közéletben oly nagy szerephez jutottak.

Végül fokozott figyelmet kell fordítani a keresztény világnézetnek a propaganda amaz alakjára is, amit a tettek propagandája néven neveztünk el. A megelőzés propagandájának is nevezhetnők. E gondolat lényege az, hogy a keresztény világrend képviselőinek nem volna szabad sohasem a kezéből kiadni az iniciatívát a társadalmi élet egyetlen területén, tehát a mai embert legjobban érdeklő gazdasági téren sem. A kereszténységnek ugyan nincs kimondottan gazdasági, pénzügyi, ke-

reskedelmi programja, univerzális természeténél fogva azonban mindenütt kötelessége a szavát hallatni, hogy ezeken a területeken is a keresztény erkölcs elvei, érvényesüljenek. Mihelyt hallgatásba burkolózik s a materialista világnézet hívei ezt a hallgatást arra magyarázzák, hogy a kereszténység csak a templomok kincse és a lélek legbensőbb életének regulatora, tehát a gazdasági életben a haszon, a kizsákmányolás megengedett dolog, a helyesen disztingválni nem tudó tömegek bizalmatlanukká válnak nemcsak a keresztény világnézet külső formái, az egyházak, állami és jogi berendezések iránt, hanem a kereszténység lényege iránt is, mely az előbbieket nyíltan táplálni látszik s kész zsákmányaivá válnak az uszító törekvéseknek.

Ezért kell lépten-nyomon a szavat felemelnie mind az egyéni önzés féktelensége! ellen, amelyek az individual-liberalizmusban nyerték politikai s világnézeti megfogalmazásukat, mind a kollektívizmus túlzásai ellen, amelyek manapság oly járványos totalitárius diktatúras törekvésekben nyilvánulnak meg. Ezért nem mondhat le sohasem a családról, a keresztény társadalom legegészségesebb alapsejtjéről, mely az isteni világnézet leghatalmasabb propagandaeszköze. S ezért nem mondhat le sohasem az ifjúság neveléséről sem, mert ez a szebb, keresztényebb jövő propagandájának a bázisa. De mindezen jogfenntartásainak csak akkor van meg az értelme s mindenki által tiszteletben tartott jogcíme, ha embeiriségnevelő hivatását legintenzívebb, legmodernebb s legügyesebb propaganda tevékenységével tényleg gyakorolja is.

*

Amikor az elmondottakban a propaganda világnézeti jelentőségét fejtegettük, tudatosan szolgáltni kívántuk a világnézeti propaganda propagandájának ügyét.